

Automatická emisní spektrometrie

Vítězslav Otruba

Základní typy spektrometrů

- ▶ Mobilní spektrometry
  - přenosné nebo převozné s jedním polychromátorem a nastavené na max. dvě báze, příp. s multikanálovým detektorem univerzální (programové vybavení!)
  - určeny pro kontroly záměny materiálů, sběrné suroviny, sklady...
- ▶ Stolní jiskrové spektrometry
  - Kompaktní provedení především pro provozní laboratoře
  - Vyšší přesnost než u mobilních spektrometrů
  - Řádově nižší cena oproti kvantomerům
  - Minimální provozní náklady na materiál i servis
- ▶ Laboratorní spektrometry (kvantometry)
  - stacionární přístroje s vysokou variabilitou
  - RSD obvykle lepší než 1%
  - přesné analýzy při kontrole výroby
- ▶ Automatické spektrometrické stanice
  - plně robotizované
  - bez obsluhy od úpravy vzorku po odeslání dat
  - umístěny v kontejnerech přímo u vysokých či ocelářských pecí

Budící zdroje

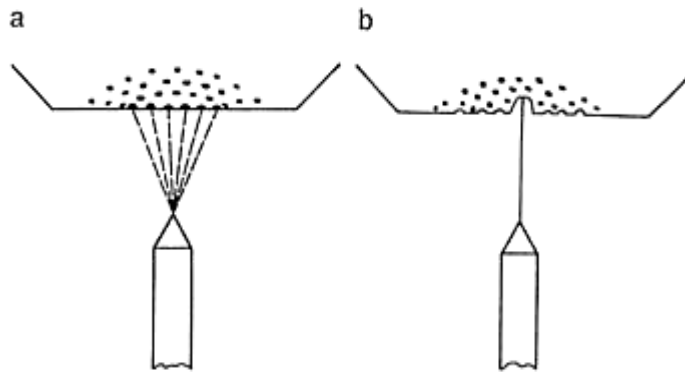
- ▶ Obloukový výboj (Arc Discharges – AD)
  - především u mobilních spektrometrů
  - intenzivní buzení a tím vyšší citlivost, ale menší přesnost
  - menší vliv struktury matrice než u jiných zdrojů
- ▶ Jiskrový výboj (Spark Discharges – SD)
  - nižší citlivost, nevhodný pro stopové obsahy
  - vyhovující přesnost (RSD pod 1%)
- ▶ Řízený oblouk (řazen mezi SD)
  - přesnost na úrovni jiskry, citlivost na úrovni oblouku
  - elektronické řízení
  - obvykle ochranná atmosféra argonu (použití VUV oblasti spektra, menší vlivy matrice)

Budící proces

- ▶ Je ovlivňován: vzdáleností elektrod, nastavením elektrických veličin obvodu (R, L, C), frekvencí opakování u SD.
- ▶ Fáze procesu buzení (tzv. „jiskření“):
  - Předjiskření – slouží k homogenizaci povrchu vzorku.
  - Analytické jiskření – záznam intenzit emisního záření, obvykle se provádí asi 1000 výbojů.
- ▶ Celá analýza se skládá z:
  - Odběru vzorku
  - Úpravy vzorku – broušení povrchu
  - Vlastní analýza = jiskření

Budící proces

- ▶ Používá se řízený oblouk, AD, SD.
- ▶ Různá atmosféra: vzduch, Ar, vakuum:
  - ADA – arc discharge on air
  - SDAR – spark discharge on Ar
  - SAFT (Spark Analysis For Traces) – *buzení slabým obloukem, kde se významně snižuje pozadí signálu iontových čar a zlepšuje se LOD (o 1 až 2 řády).*

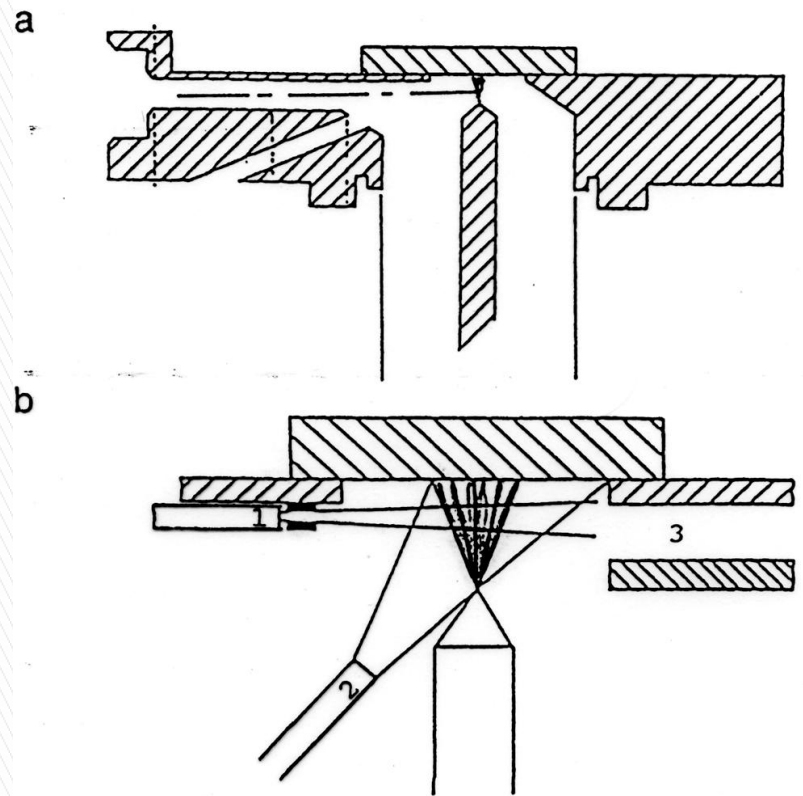

SDAR

- (a) Difuzní výboj, malá citlivost
- (b) Koncentrovaný výboj, krátery s hloubkou 10 – 20 μm , lepší citlivost

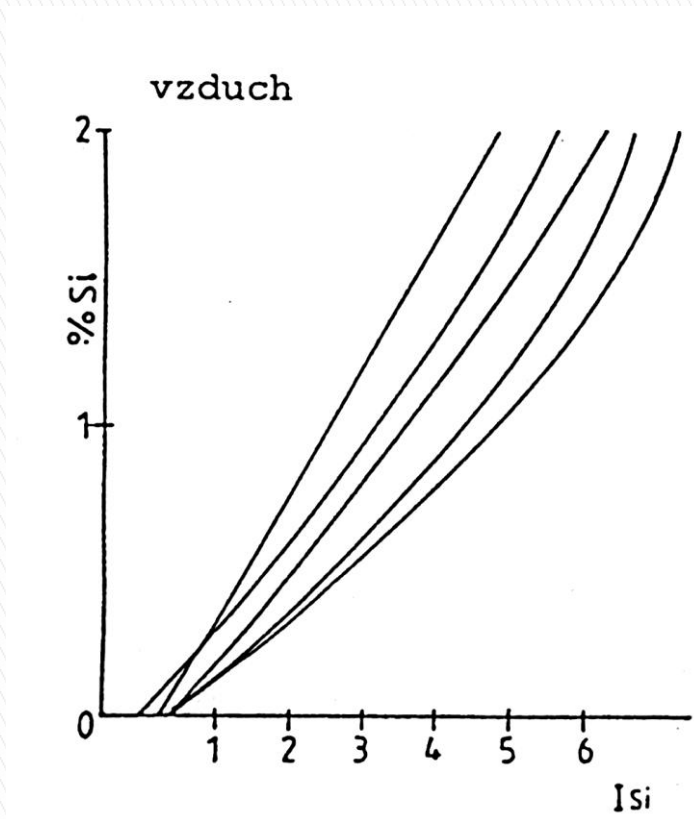
Jiskřiště

- ▶ Vlastní výboj probíhá v **jiskřišti**, které je umístěno ve **stativu** (kvantometry) nebo **hlavici** u mobilních přístrojů. Vzorek je jednou z elektrod (analyzují se vodivé materiály).
- ▶ Stativ určuje správnou polohu vzorku vzhledem k elektrodě a udržuje ochrannou atmosféru.
- ▶ Hlavice pracují se vzduchovou i argonovou atmosférou. Záření do spektrometru je vedeno optickým kabelem nebo je přímo spojena se spektrometrem (VUV spektrum).

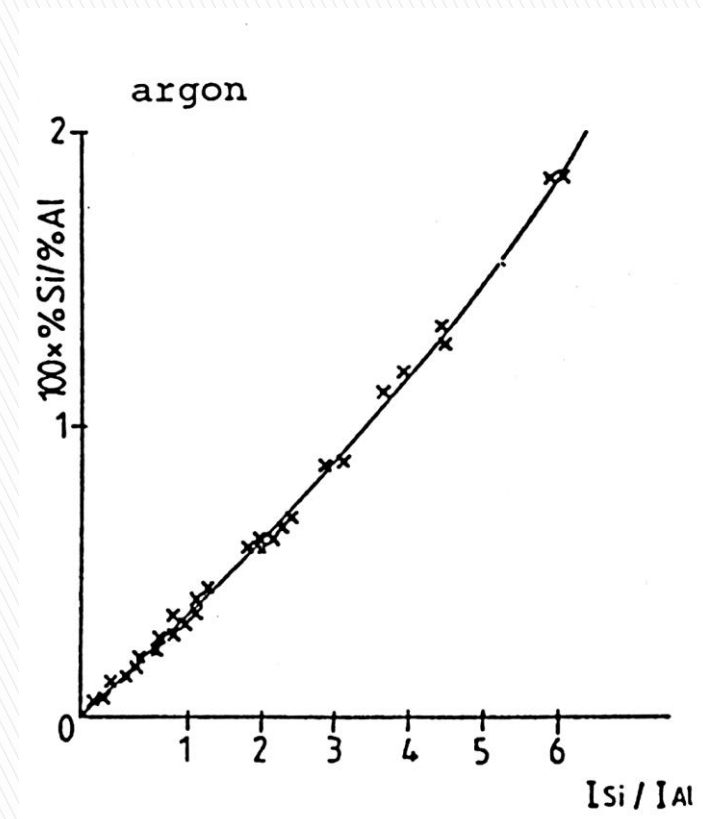

Stativ (Petreyho stůl): a - klasické uspořádání; b – s optovodiči (1,2 do vzduchové optiky, 3 – do VUV optiky)

Vliv složení atmosféry u jiskry

Kalibrační závislosti pro stanovení křemíku na vzduchu (SD)

Kalibrační závislost pro stanovení křemíku v argonu (SDAR)

Mobilní spektrometry

- ▶ Slouží pro mobilní chemické analýzy nebo rychlá a spolehlivá třídění kovových materiálů přímo v provozních podmínkách. Jedná se zejména o renomované podniky požadující trvalou přesnost a stabilitu měření v kombinaci se spolehlivým a kvalitním provedením přístroje.

Jiskrový mobilní spektrometr

Belect Compact Port

Spektrometr Belec Compact Port

- ▶ Precizní optický systém zaručuje spektrometru vynikající analytické výsledky srovnatelné s laboratorními spektrometry. Ve spektrometru může být osazeno až 36 analytických kanálů (měřených prvků) a může být nakonfigurován současně pro více bází/matric jako jsou například Fe, Ni, Al, Cu, Ti a Co. Dodává se vždy plně nakalibrovaný dle konkrétní specifikace každého zákazníka.
- ▶ Spektrometr může být vybaven argonovou odjiskřovací pistolí pro přesné chemické analýzy běžných prvků **včetně uhlíku**, nebo speciální argonovou pistolí umožňující navíc i **analýzu P a S**

Spektrometr svou nízkou váhou - 17kg a malými rozměry se tento výkonný a přesný spektrometr řadí mezi nejmenší, ale nejpresnější spektrometry

Provozní spektrometr Q6 Columbus

- ▶ **Montáž: Paschen Runge** s efektivní ohniskovou vzdáleností **400 mm**
- ▶ **Rozsah vlnových délek: 133 nm - 615 nm.** Tento rozsah měřených vlnových délek je dostatečný pro všechny běžné aplikace
- ▶ **Disperze:**
  1. řád 0.95 nm/mm
  2. řád 0.47 nm/mm
- ▶ **Detekce:**
- ▶ Každý jednotlivý měřený prvek má osazen svůj individuální kanálový fotonásobič CPM a pro něj optimalizovanou výstupní štěrbinu.

Provozní spektrometr Foundry 20 GNR (Itálie)

▶ Optický systém

- Montáž Paschen Runge s ohniskovou vzdáleností 500 mm
- Vysoce kvalitní holografická mřížka s 2400 vrypy/mm
- Spektrální rozsah 165 – 600 nm
- Možnost instalace až 20 analytických kanálů - fotonásobičů
- Možnost instalace přídatné optiky s CCD detektory
- Masky výstupních štěrbin pro 240 spektrálních čar

▶ Budící zdroj

Parametry zdroje jsou řízeny heslem. Zdroj disponuje vysokou energií předjiskření – HEPS (High Energy Pre Spark) s frekvencí do 600Hz.

L: 30 – 120 μH ; R: 1 – 15 Ω ;

C: 2 – 17 μF

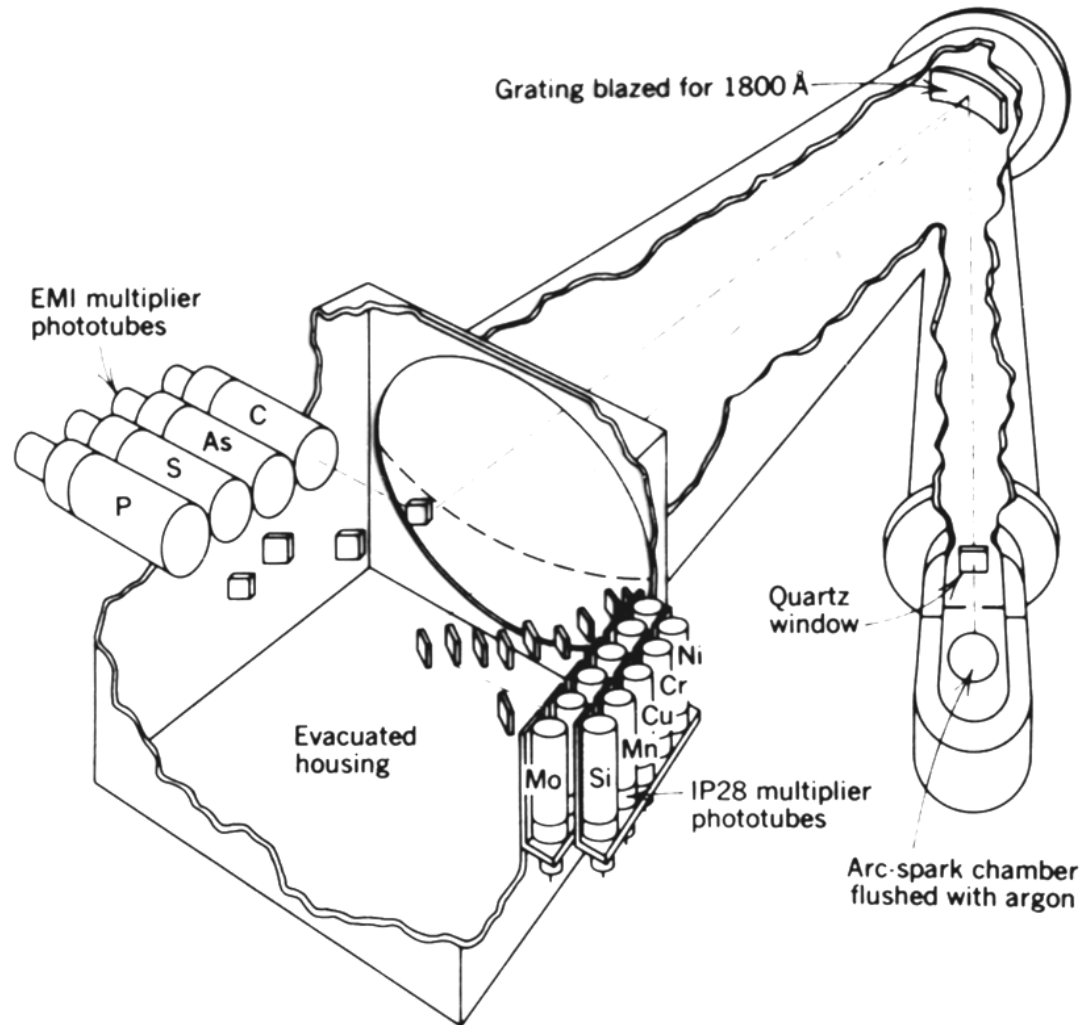
Analytický stativ umožňuje analýzu vzorků až do váhy 25 kg. Stativ je konstruován pro jednoduché čištění a údržbu s W elektrodou s dlouhou životností.

Laboratorní spektrometry (kvantometry)

- ▶ **Simultánní**, až 128 spektr. čar, uspořádání Paschen-Runge na rowlandovské kružnici (0,5 – 1,5 m), vakuum nutné pro P, S, B, As, C, Se, Sn.
- ▶ **Sekvenční** – nízká cena (pod 50% simultánních), vzduchové nebo proplach Ar, N₂, postupné měření, korekce pozadí – lepší MD, operativní – výběr spektrálních čar, malá produktivita
- ▶ **Kombinované** – nejméně 1 simultánní + 1 sekvenční. Maximální komerční: 1x simultánní vakuový + 3x simultánní vzduchový + 1x sekvenční proplach Ar

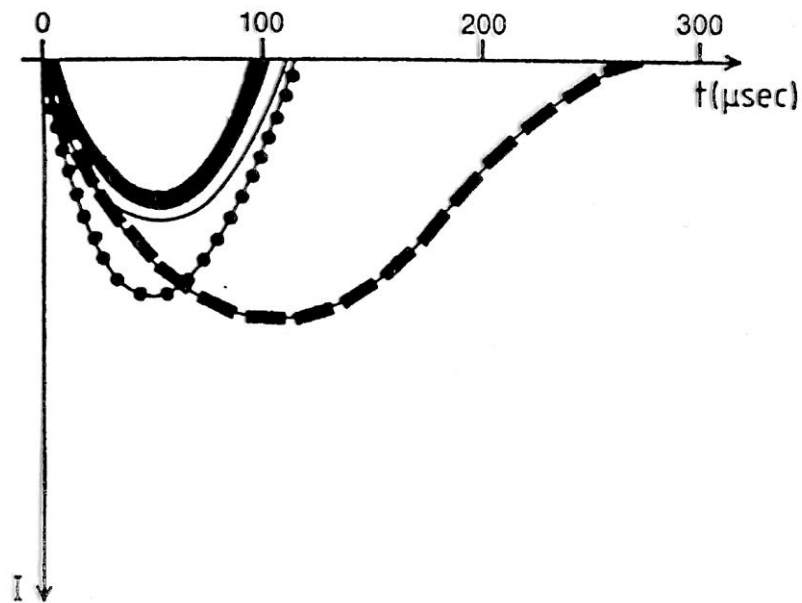
Klasický „kvantometr“ (ARL)

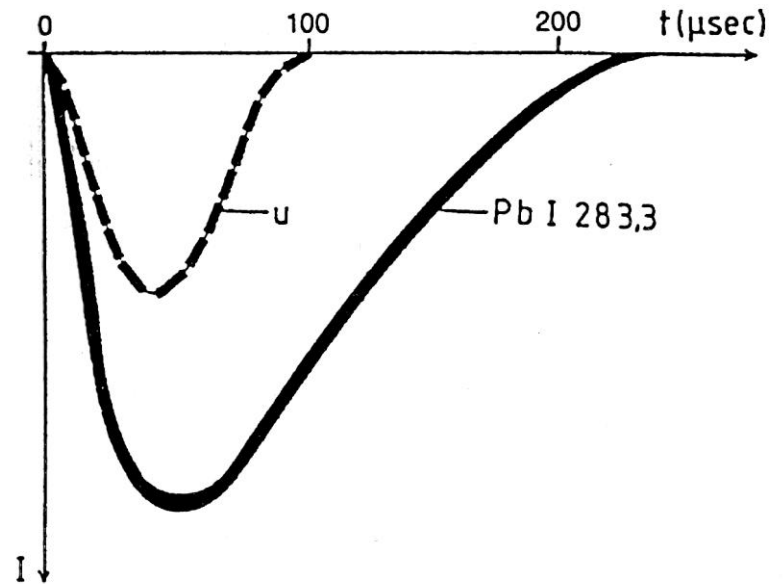
Moderní metody sledování signálu

- ▶ Všechny moderní metody měří intenzitu emise každého jednotlivého výboje
- ▶ vysoké požadavky na výpočetní techniku – při frekvenci 1000 Hz a 128 kanálech se jedná o 128 000 měření/s
- ▶ polovodičové plošné a řadové detektory CCD a MOS nedovolují měřit časové průběhy emise v době trvání jiskry (dlouhá doba čtení), pouze integrální intenzitu ve zvoleném časovém okně
- ▶ naopak fotonásobičové detektory umožňují i měření časového průběhu intenzity emise v intervalech i pod 1 μ s (až 10 ns), výsledky se počítají až ze 100 milionů měření/vzorek.

Spark Analysis For Traces (SAFT)

časový průběh pozadí (___) iontových čar (...) proudu (____) a atomárních čar (-----)

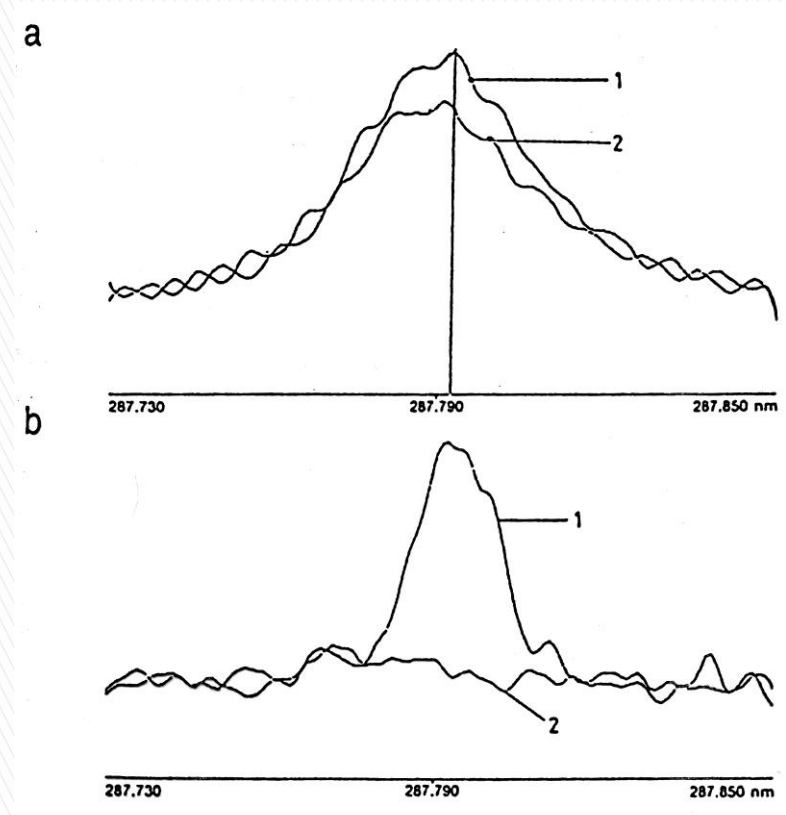

časový průběh pozadí (u) a atomů olova v Al-slitině. Při integraci emise olova až od 0,1 ms dosáhneme lepší poměr čára Pb/pozadí (MD 100x lepší)

SAFT a potlačení spektrální interference

- ▶ Příkladem je využití kratší doby emise iontových čar proti čarám atomovým.
- ▶ Měření klasické SDAR (obr.a): Čára CuI má stejnou vlnovou délku jako SbI, spektrální interference.
- ▶ Měření se SAFT (obr.b): Měření emise SbI až po vyhasnutí emise CuI, cca 0,1 ms po začátku výboje. Interference je odstraněna.

1 - vzorek Cu s 1 mg/g Sb; 2 – vzorek čistá měď
a - bez SAFT; b – s použitím SAFT

Bruker-Quantron Magellan - optika

- ▶ Montáž **Paschen Runge** s efektivní ohniskovou vzdáleností **750 mm**
- ▶ **Rozsah vlnových délek: 110 nm - 800 nm.** Tento rozsah měřených vlnových délek umožňuje mimo jiné přesné **analýzy dusíku a kyslíku** simultánně s ostatními běžně měřenými prvky.
- ▶ **Disperze:** 1. řád 0.52 nm/mm
2. řád 0.26 nm/mm
3. řád 0.13 nm/mm
- ▶ **Detektory:** Kanálové fotonásobiče CPM. Možnost osazení až 128 kanály.
- ▶ **Vakuový systém:** vakuový systém bez zpětné difúze olejových par.
- ▶ **Měřicí kanál:** Každý jednotlivý měřený prvek má osazen svůj fotonásobič a pro něj optimalizovanou výstupní štěrbinu.

Bruker-Quantron Magellan - jiskřiště

- ▶ **Analytický stativ:** Snadno odnímatelný stativ s automatickým centrováním. Stativ byl navržen metodou konečných prvků (FEM) pro optimalizaci průtoku argonu a minimalizaci zanášení stativu.
- ▶ **Proplach argonem:** Funkce **Argon Auto Stop (AAS)** zajišťuje nulovou spotřebu argonu mimo dobu aktivního měření se spektrometrem.
- ▶ **Světelná cesta:** Přímá světelná cesta s pouze jedním vstupním oknem oddělujícím argonovou atmosféru od vakua. Okno je uživatelsky velmi snadno a rychle čistitelné.
- ▶ **Držák na vzorky:** Pneumatický, optimalizovaný pro analýzu různých typů vzorků. Na spektrometrech Q8 Magellan je zcela běžně prováděno měření více než 180 vzorků / den.
- ▶ **Počítačem řízená clonka:** Softwarem řízená clonka ve stativu zajišťuje, že každý jednotlivý prvek je opticky měřen v ideální části plazmového výboje jiskry. Je tak zajištěna výjimečná trvalá správnost měření i u náročných aplikací jako jsou uhlík v litinách, fosfor v hlinících nebo dusík v ocelích.

Bruker-Quantron Magellan - elektronika

- ▶ **SSD: Single Spark Detection** - vyhodnocování každé jednotlivé jiskry individuálně.
- ▶ **TRS: Time Resolved Spectrometry** - časově rozlišitelná spektrometrie pro každou individuálně vyhodnocovanou jiskru. V praxi vede použití technologie TRS k dalšímu snížení detekčních limitů, eliminaci interferencí a linearizaci kalibračních křivek. Časová okna integrace signálu měřeného prvku v rámci času trvání jedné jiskry jsou individuálně nastavitelná s rozlišením 1 μs pro každý jednotlivý prvek samostatně

Bruker-Quantron Magellan – generátor

- ▶ **Řízení:** Plně digitální zdroj s programovatelnými logickými moduly umožňující nastavení jakéhokoliv tvaru proudové křivky s **časovým rozlišením lepším než $1\mu\text{s}$**
- ▶ **Buzení:** Buzení s indukčním zážehem – bezúdržbové
- ▶ **Doba trvání jiskry:** $10\mu\text{s}$ až 2ms
- ▶ **Proud jiskry:** max. 200A
- ▶ **Frekvence jiskření:** Plně softwarově říditelná. Maximální frekvence jiskření je 1000 Hz

Analytický proces

- ▶ Odběr vzorku
  - odebraný vzorek musí být homogenní a reprezentativní
  - odběr vysokoteplotních vzorků vyžaduje přesné dodržování postupů vzorkování
- ▶ Úprava vzorku
  - mobilní spektrometry – vzorek se většinou zvlášť neupravuje
  - kvantometry vyžadují pečlivou úpravu tak, aby analyzovaná vrstva vzorku byla reprezentativní
  - při úpravě vzorku nesmí dojít ke změně složení (kontaminace)
  - pro železné báze se používá broušení (obvykle dvoustupňové brusnými papíry)
  - pro hliníkové a měděné báze speciální frézky
- ▶ Vlastní analýza
  - liší se podle typu přístroje a analyzovaného vzorku, obvyklý postup je:
  - první jiskření s nižší energií pro stanovení těkavých kovů (Cd, Pb...)
  - vysokoenergetické předjiskření pro homogenizaci povrchu
  - analytické jiskření

Odběr vzorků

▶ Problémy:

- struktura vzorku závisí na teplotě taveniny (ocel ~1600°C, surové železo ~ 1450°C) a rychlosti chlazení
- homogenita vzorku – separace příměsí a plynů v průběhu chlazení
- tvorba různých sloučenin při tuhnutí – různé excitační potenciály
- rozdílné struktury při krystalizaci – ovlivnění tepelné a elektrické vodivosti
- vliv mechanického zpracování vzorku a opracování povrchu

▶ Odběry:

- odlití tekutého kovu do měděné nebo litinové kokily
- odběr ponornou kokilou
- nasátí kovu vakuovým zařízením
- nasátí kovu do křemenných evakuovaných pipet

▶ Zpracování vzorku

- broušení – odstranění vrstvy cca 0,5 mm + korundový papír č. 45
- slisovaný prach vzorku (<70μm) s Cu, grafitem, Fe red. vodíkem
- přetavení s přísadkou železa v argonu, dále broušení...

Kalibrace

- ▶ Při spektrální analýze kovů (hutní analytice) jsou z ekonomických důvodů (vysoké objemy výroby, vysoké ceny legur, přísné požadavky na dodržování zadaného složení produktů) vyžadovány výsledky s vysokou přesností a správností.
- ▶ Pro vyhodnocování intenzit se používá zásadně poměrových intenzit vztažených obvykle k hlavnímu matričnímu prvku.
- ▶ Pro jednotlivé skupiny materiálů jsou konstruovány samostatné analytické křivky. Používá se víceproměnné regrese, mívají tvar polynomů až 3. řádu, polygonů či spline. Základní analytické křivky jsou obvykle součástí dodávky přístroje.

Kalibrační standardy

- ▶ Pro zhotovení analytických křivek se používají sady 4-8 **kalibračních standardů** s matricí odpovídající analyzovanému materiálu. Např. pro železné báze:
  - bílá litina (90 – 100% Fe)
  - nízkolegované oceli pro nízké obsahy C, Si, P, S, Se, As, N...
  - chromová ocel
  - manganová ocel
  - wolframová ocel (méně než 3% Cr, Co, Mo)
  - chromniklová ocel I (<25% Cr, <10% Ni)
  - chromniklová ocel II (20-25% Cr, 15-25% Ni)
  - pro matriční prvky binární slitiny (Fe-Cr, Fe-Ni...)
- ▶ **rekalibrační standardy** – každý stanovovaný prvek v koncentraci nad a pod stanovovaným rozsahem

Meziprvkové ovlivnění

- ▶ Projeví se změnou intenzity analyzovaného prvku v přítomnosti interferujícího prvku nebo matrice. Míra a způsob vzájemného ovlivňování se liší u jednotlivých prvků, různých spektrálních čar a různých typů přístrojů liší. Odstraňují se matematickou korekcí.
- ▶ Přímé ovlivnění spektrální čáry je způsobeno spektrální interferencí. Dochází k **posuvu** kalibrace v kladném směru a korekční faktory mají zápornou hodnotu.

$$c_{kor} = c_{mer} + K_c \cdot c_{ovl} \quad \text{korekce koncentrací}$$

$$c_{kor} = c_{mer} + K_I \cdot I_{ovl} \quad \text{korekce intenzitou, K - korekční faktor}$$

- ▶ Ovlivnění buzení zahrnuje vlivy na přechod prvku do plazmatu, ovlivnění disociačních, excitačních a ionizačních rovnováh, teploty plazmatu atd. Dochází ke kladné či záporné změně směrnice kalibrační závislosti. Korekce se pak nazývá **rotační** či **multiplikativní**:

$$c_{kor} = c_{mer} \cdot (1 + K_{tl} \cdot c_{ovl}) \quad \text{Traile-Lachance, korekce koncentrací}$$

$$c_{kor} = c_{mer} \cdot (1 + K_{lt} \cdot I_{ovl}) \quad \text{Lucas-Tooth, korekce intenzitou}$$

Příklady ovlivnění

prvek	čára, nm	posuvné	rotační
C	193,093	Al, Co, Mo	Mn, Si, Cu, Ni, S
Mn	192,125	-	C, S, Si, Mo, V
Mn	263,817	Si, Al	Cr, Ni
Mn	293,306	V, Mo	Cr, Si, S, Co, C, Ni
P	178,287	Mn, Ni, Co	Cu, Si, Cr, Ti
S	180,731	Ni, Al, Mo	Mn, C, Si, W
Cr	211,753	Cu	C, Mn, Si, P, V, Nb
Cr	267,716	W, Mo, Fe	Mn, Si, Co
Cr	286,257	-	Mn, Ni, Mo, W, V, Ti
Al	186,278	Mo, Co	C, Ni
Al	394,401	Ni	-
Al	396,152	Mo	-

Typické spektrum stanovovaných prvků

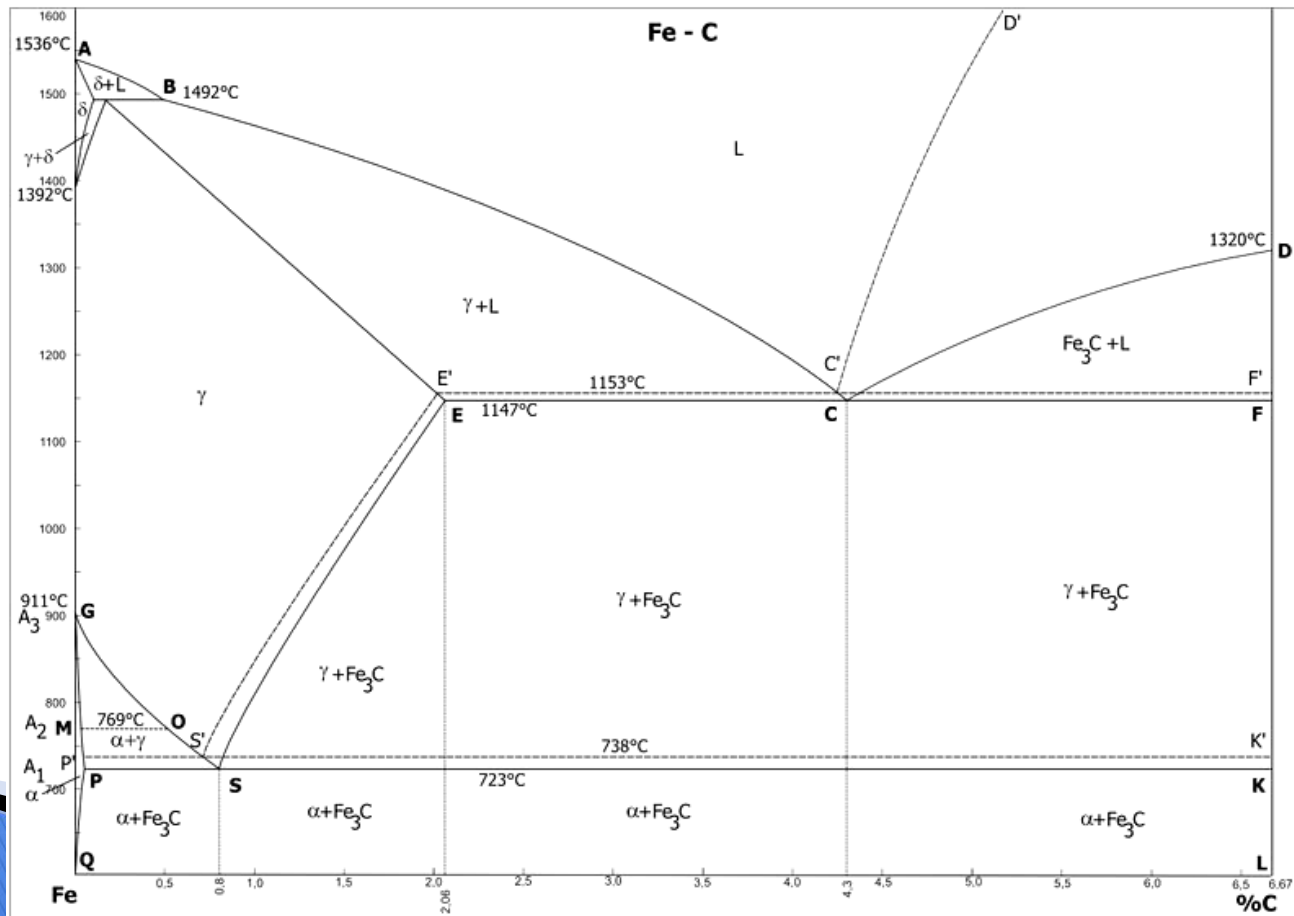
- ▶ Nízkolegované oceli
  - obsah Mn <2%, Ni<5%, Cr<3%, Cu<1,5%, Mo<1,5%, V<1%, stanovuje se: C, Mn, Si, P, S, Cu, Cr, Ni, Al, Mo, W, V, Ti, Co, As, Sn, B, Nb, Pb, Zr
- ▶ Vysokolegované oceli (nerez, nástrojové, rychlořezné, vysokomanganové):
  - standardně se stanovují: C, Mn, Si, P, Cu, Cr, Ni, Al, Mo, W, V, Ti, Co, As, Sn, B, Nb, Pb
- ▶ Al-slitiny
  - legury: Si, Cu, Mg, Zn, Ni, B, Pb, Bi, Cd, Fe, Mn, Ti, Zr
  - stopy: Si, Fe, Cu, Mn, Mg, Zn, Ti, Cr, Ni, B, Be, Sn, Sr, Pb, V, Zr, Bi, Cd, Sb, Ca, Na, Li, K, Co, Ag, P, As, Ba

Uhlík ve slitinách železa

- ▶ Atomy uhlíku jsou dostatečně malé (0,077nm), proto tvoří uhlík intersticiální tuhé roztoky (atom uhlíku leží v prázdném prostoru mezi atomy základní mřížky).
- ▶ Roztok uhlíku v alfa železe - **ferit**; a roztok uhlíku v gama železe - **austenit**. Největší rozpustnost uhlíku v alfa železe (ferit) je 0,018% při teplotě 723°C. Austenit rozpouští nejvýše 2,14%C při teplotě 1147°C. Rozdíl v rozpustnosti je dán různým krystalickým uspořádáním - v austenitu vznikají větší mezery mezi atomy,.
- ▶ Uhlík v železe v množství větším, než činí jeho rozpustnost v přítomném roztoku tvoří karbid Fe_3C , případně grafit. Karbid železa se nazývá **cementit**.
- ▶ **Perlit** vzniká krystalizací austenitu, který rozpouští větší množství uhlíku než ferit. Střídavě se vedle sebe vylučují fáze ferit a cementit. Perlit má nejčastěji lamelární (páskovaný charakter). Krystalizace perlitu z austenitu předpokládá relativně dlouhý čas, při kterém dochází k difúznímu přesunu jednotlivých atomů.
- ▶ Při značném přechlazení austenitu, kdy je jakákoliv difúze obtížná, dochází k bezdifúzní přeměně na **martenzit**. Výsledkem je nerovnovážný přesycený tuhý roztok uhlíku v alfa železe.
- ▶ **Ledeburit**- sestává z 51,4 % austenitu/feritu a 48,6 % cementitu

Binární diagram železo-uhlík

- ▶ Slitiny s obsahem uhlíku do 2,14% jsou nazývány oceli. Eutektoidní koncentrace (v diagramu bod S) 0,765% rozděluje oceli na podeutektoidní, eutektoidní a nadeutektoidní. Slitiny bohatší uhlíkem jsou litiny, které se dále dělí podle formy, ve které se v nich vyskytuje uhlík.

Typy technického železa 1

- ▶ Základní vliv – obsah uhlíku
  - Pod- (<0,8%C) a eutektoidní oceli (0,8%C):
austenit → (723°C) ferit(γ -Fe) + Fe₃C jemná struktura, vhodná pro analýzu
  - nadeutektoidní oceli (C>1,8%): austenit → martenzit (pnutí, praskání)
  - podeutektoidní litiny (2 – 4,3%C):
    - bílý lom – rychlé ochlazení: cementito-perlitická struktura, vhodná pro analýzu
    - šedý lom – vyloučený grafit
      - lamelární grafit – analýza možná
      - hnízdový grafit – analýza nevhodná

Typy technického železa 2

▶ Nadeutektické železo

- soustava grafiticko-karbidová (vhodná)
- soustava grafitová (nevhodná)

▶ Kriterium:

$c_{ekv} \geq 4,5\%$ grafitová

$$c_{ekv} = \%C + 0,3(\%Si + \%P)$$

- podporují grafitizaci: Si, P, Mg, Al, Ti, Ni, Cu
- podporují karbidizaci: Cr, V, Mn, Mo, B, O, S, Se, Te, Ce